

СПОВЕДНЫ І ЭПІСТАЛЯРНЫ ДЫСКУРС У “ПАРЭНЕЗІСЕ” МЯЛЕЦІЯ СМАТРЫЦКАГА (1629)

Двойчы ў сваёй творчасці беларускі і ўкраінскі пісьменнік-палеміст Мялецій Смятрыцкі (1577–1633) звяртаўся да жанру *paraenesis* (грэч. падбадзёрванне, павучальная прамова) або напаміну. Праўда, да гэтага жанру пісьменнік звяртаўся спачатку ў праваслаўны перыяд дзейнасці, пазней – ва ўніяцкі. Напамін у Старажытных Грэцыі і Рыме быў жанрам аратарскага мастацтва, прызначаным для ўслаўлення або, наадварот, ганьбавання тых ці іншых з’яў ці падзей у грамадстве. Верыфікацыі, апалогіі, юстыфікацыі, паранезісы, абароны абавязкова павінны былі мець канкрэтнага адрасата ці мець на ўвазе важную падзею, ад абмеркавання якой мог залежаць лёс дзяржавы, народа, яго традыцый або рэлігійных уяўленняў. Вось чаму на нашых землях актуалізаваліся гэтыя жанры прамоўніцкага мастацтва менавіта напярэдадні і пасля Брэсцкай уніі 1596 г. Адзін з іх, напамін, найбольш ярка прадстаўлены ў “Трэнасе” Мялеція Смятрыцкага 1610 г. Адзін з раздзелаў гэтага твора так і называўся: “Напамін Святой Усходняй Царквы сыну, які пакінуў яе разам з іншымі”.

Заўважым, твор падпісаны псеўданімам “Тэафіл Арталог” (Багалюб Праўдаслоў), а адрасат – зборны вобраз сына-адступніка. Жанрава-стылёвай асаблівасцю гэтага раздзела з’яўляецца тое, што словы аўтара ўкладзены ў вусны праваслаўнай Маці-Царквы, якая паўстае ў творы як алегарычны вобраз. Гэты твор аналізуецца ў некалькіх манаграфіях, у якіх менавіта “Трэнасу” Мялеція Смятрыцкага прысвечаны цэлыя раздзелы.

Зусім іншае – “Парэнесіс або напамін” Мялеція Смятрыцкага, напісаны 12 снежня 1628 г., а выдадзены ў 1629 г. Ён не ананімны, а падпісаны сапраўдным імем пісьменніка з адпаведнымі азначэннямі яго ерархічнага сану. Ужо ў гэтым сам Мялецій бачыў прынцыповую розніцу паміж пісьменнікам, які “схаваў” сваё імя за псеўданімам, і сапраўдным аўтарам. Так, у “Апалогіі” (1628) адносна аўтара “Трэнаса” і яго аднаверцаў, якія не падпісвалі сваіх імёнаў пад творами, Мялецій Смятрыцкі заўважыў: “*żaden z nich imienia swego do tych swych białamutni nie podpisał, ale tylko zmyślone... przez co za pewne to o sobie y o nich wiedzieć dali, że niepoczciwego łoża spółki na świat puścili*” (ніводны з іх не падпісаўся сваім [сапраўдным] імем пад той іх бязглуздыцай, а толькі прыдуманым... такім чынам яны бяспрэчна далі зразумець і пра сябе, і пра свае творы, што яны пусцілі ў свет спараджэнне нецнатлівага ложа) [1, с. 24].

Фармальнай прычынай напісання “Парэнесіса” Мялеція быў ліст братчыкаў Віленскага Святадухаўскага брацтва ад 13 жніўня 1628 г., на які

Мялецій “*prze niesposobność miejsca i czasu*” (з прычыны неспрыяльных умоў месца і часу) [2, с. 3] не меў магчымасці адказаць. Гэтым лістом братчыкі хацелі высветліць непасрэдна ў Мялеція, ці з’яўляецца ён прыхільнікам уніі і ці сапраўды збіраецца “*na treciacześć Ruś rozerwać*” (разарваць Русь на тры часткі). Такім чынам, братчыкі прасілі ў Мялеція не проста адказаць на іх ліст: яны чакалі своеасаблівай споведзі духоўнага айца і ерарха. Ад поспеху гэтай споведзі залежаў поспех Мялеція ў справе так званай “рэгіянальнай” уніі. У адрозненне ад Тэафіла Арталогі – Максіма Герасімавіча Сматрыцкага, свецкага братчыка, – цяпер адказваў вышэйшы ерарх Праваслаўнай Царквы Мялецій, архіепіскап Полацкі, які ўсведамляў сваё становішча ў грамадстве і царкве – на яго глядзела ўся Русь як на аракула. Ліст братчыкаў быў звернуты, яшчэ раз заўважым, да праваслаўнага ерарха, архімандрыта праваслаўнага віленскага брацтва Святога Духа. Сітуацыя змянілася. Цяпер ім адказвае зусім іншая асоба: уніяцкі ерарх, па сутнасці адступнік ад праваслаўя, а ў вачах яго апанентаў – здраднік. З тэкста помніка відаць, што Мялецій адразу даў вельмі кароткі адказ на ліст братчыкаў, як ён сам піша, “*krotkimi slowy odpisalem*” (адказаў у кароткіх словах). Ён паведамляў, што не хацеў “траіць Русь”, а наадварот “*całą mię duszą ziednoczenia pożądam i szukam*” (ад усёй сваёй душы жадаю аб’яднання і шукаю яго) [2, с. 4]. Яшчэ адна асаблівасць гэтага адказу, на якую звярнуў увагу сам аўтар: “*puszczam ten mój list przez druk*” (выпускаю гэты мой ліст друкам) [2, с. 24]. Па сутнасці, перад намі – адкрыты ліст, разлічаны на шырокую аўдыторыю. Мялецій не ўтойвае, што яго пазіцыю адносна уніі і яго погляды на аб’яднанне павінны ведаць усе вернікі. Наратыўны кампанент ліста дапаўняецца аратарскімі прыёмамі красамоўства, элементамі публіцыстыкі, рэлігійна-дагматычнымі развагамі, сацыяльна завоштражанай эсэістыкай.

У цэнтры ўвагі – сам пісьменнік, яго рэлігійная і асветніцкая дзейнасць. Найбольш важным кампанентам “Парэнесіса” Мялеція з’яўляецца споведзь, якая набывае душавыратавальную скіраванасць. Асноўнай прычынай пераходу ў унію Мялецій называе жаданне выратаваць сваю душу. Аднак як ерарх ён клапаціцца і пра выратаванне душ сваіх былых аднаверцаў. У “Парэнесісе” аўтар пазіцыянуе сябе адначасова як духоўны пастыр, які выратаваўся, і царкоўны аратар-выратавальнік. З яго пункту гледжання, усе, хто не знаходзіцца ў адзінстве з Рымска-каталіцкім Касцёлам, – гэта або схізматыкі, або ерэтыкі. Падсумоўваючы свае развагі пра схізму праваслаўных, Мялецій заўважае: “*із schismatyk za prawosławną wiarę, którą wyznawa, umęczony być może, zbawiony być nie może. A to to jest samo, co mię do jedności za łaską Bożą pobudziło i w nią postanowiło*” (няхай сабе схізматык можа быць замучаны за праваслаўную веру, якую ён вызнае, – але збаўлены [за гэта] быць не можа. А гэта і ёсць менавіта тое, што мяне, дзякуючы ласцы Божай, абудзіла да еднасці і сцвердзіла ў ёй) [2, с. 34].

У спаведніцкай частцы “Парэнезіса” Мялецій называе і прычыну, чаму раней ён не мог выкрыць погляды Клірыка Астрожскага, Хрыстафора Філалета і Тэафіла Арталогі: “...*a to z przyczyny, że był Łajk, zakonnik prosty, dla czego w to (mię mniej obchodziło) wtrącać się rzecz mnie nie należną być sądziłem*” (і вось з той прычыны, што я быў свецкім чалавекам, простым паслушнікам, лічыў (бо мяне гэта менш датычыла), што не варта мне ўвязвацца ў гэта) [2, с. 6]. Важным элементам гэтай споведзі было паказаць ці яшчэ раз нагадаць вернікам, хто з імі размаўляе. Першы “сведка” вялікасці Мялеція і яго твораў у праваслаўных – гэта Даміян Налівайка, які ў прысутнасці паважаных асоб, святароў “...*w głos o lamentowym skrypcie to mówił, że iest w poważności opisanej w nim prawdy Bożej Pismom Ś. Złotoustego równy, za który krew swoje nam wylewać i duszę zań pokładać godzi się*” (уголас казаў пра тое лямантоўнае сачыненне [маецца на ўвазе “Трэнас”. – У. К.], што яно паводле велічнасці апісанай у ім праўды Божай роўнае творам Св. Златавуста і што для нас годнай справай будзе кроў за яго праліваць і душу [на смерць] аддаваць) [2, с. 6]. Тут жа аўтар адзначае, што Даміян “не хваліў” творы Зізанія, Філалета і Клірыка.

Амаль усе ўласныя разважанні пра сваю вялікасць і павагу ў праваслаўных Мялецій суправаджае сведчаннямі: “*że nie iestem omartwały, abym nie czuł od strony swej honoru, poszanowania, sławy i dobrego imienia... na oświadczenie wielkiej swej za te prace i usługi moje ku mnie wdzięczności, konterfety osoby mej, aby mię przed sobą zawsze mieli, w domach swych wystawiać poruszyli się*” (я не амярцвелы для таго, каб не чуць таго, што датычыць майго гонару, ушанавання, хвалы і добрага імя... як сведчанне маёй вялікай на гэтай ніве працы і як падзяку за паслугі мае; [каб не чуць,] што імкнуцца выстаўляць у сваіх дамах выявы асобы маёй з той мэтай, каб заўсёды мяне перад сабою мець) [2, с. 24].

Пыха лічыцца адным з самых страшных грахоў у хрысціянстве. Яшчэ большы грэх – жыць у граху і ведаць пра гэта. Сматрыцкі паказвае, што яго ўспрымалі як айца Царквы ці святога, аднак ён не толькі сімвал праваслаўя, ён яшчэ і вучоны, дагматык, катэхізіст. І вось тут яшчэ адна адпраўная кропка разумення яго споведзі. Частка вялікіх хрысціянскіх дзеячаў прайшла праз пакуты спасціжэння ісціннай веры. Такімі былі апостал Павел (Савел і Павел), такім быў святы Аўгустын. Сматрыцкі даказвае, што ён таксама прайшоў спакусу аблудаў. Звычайна для абвінавачвання ў ерасі праваслаўныя пісьменнікі гаварылі пра погляды Маніхэя, Савелія, Арыя, абвінавачвалі ў блізкасці да поглядаў Кальвіна, Лютэра, Цвінглі. Гэты шэраг у Мялеція дапоўнены новымі, з яго пункту гледжання, псеўда-тэолагамі – Клірыкам Астрожскім, Хрыстафорам Філалетам, Тэафілам Арталогам. Для чаго яго спаведніцкі пафас накіраваны менавіта ў гэты бок? Усе названыя асобы, з пункту гледжання Мялеція, уводзілі “навіны”, новае ў хрысціянства, што парушала традыцыю. Менавіта ў гэтых “навінах” праваслаўныя

абвінавчвалі і ўніятаў. Цяпер зразумела, што Мялецію трэба было даказаць, што ён заклікае вернікаў ні да чаго новага, а да вяртання старога, старажытнасці. Мялецій імкнецца растлумачыць, што такое “святая старажытнасць”: “*Zaż iedność Cerkiewna nie iest starożytna? Coż nad nią w Chreścianstwie starożytniejszego? [Ojcowie Kościoła] Rozerwanie Cerkiewne nowożytnością sądzili, a iedność Cerkiewną Starożytnością*” (Хіба ж царкоўная еднасць не з’яўляецца старажытнай? Што ж можа быць старажытнейшым за яе ў хрысціянстве? [Айцы Царквы] лічылі царкоўны раскол праявай сучаснасці, а царкоўнае адзінства – праявай старажытнасці) [2, с. 46].

Для Мялеція-уніята было вельмі важна даказаць, што ён не стаў новым, а наадварот, ён, ерарх, – сапраўдны захавальнік старажытнасці праваслаўнай веры ў яе непарушнасці, г. зн., у адзінстве з рымска-каталіцкім Касцёлам. Ён стаў знакавай фігурай эпохі Барока, якая спарадзіла пісьменніка-інтэлектуала з праваслаўнага асяроддзя. Яго погляды не ўпісваліся ў папярэднюю праваслаўную аксіяматыку, парушэнне якой трактавалася як адступніцтва і здрада.

Літаратура

1. Smotrzycki, Meletiusz. Apologia peregrinatiey do Kraiow Wschodnych, przez mię Meletiusza Smotrzyckie[go] <...> sporządzona y podana. – We Lwowie : W Drukarniey Iana Szeligi, 1628.

Smotrycki, Meletiusz. Paraenesis albo Napomnienie od w Bogu wielebnego Meletiusza Smotrzyckiego Rzeczonego Archiepiskopa Połockiego, episkopa Witebskiego i Mscisławskiego do przezacnego Bractwa Wileńskiego Cerkwi S. Ducha. – W Krakowie, 1629.